

JANKO PAJK I POČECI SLOVENSKOGA FILOZOFIJSKOG NAZIVLJA

DEAN KOMEL

(Univerza v Ljubljani,
Filozofska fakulteta)

UDK 19 Pajk, J.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 20. 10. 1996.

Filozofija pisana na slovenskom jeziku, a s njome i slovensko filozofijsko nazivlje počinje se razvijati u drugoj polovini 19. st., dakle u vrijeme kada se Slovenci počinju ostvarivati kao narod u modernom smislu. Što se filozofije tiče, valja pripomenuti da ovaj narodni preporod nije uspio uspostaviti instituciju koja je nosilac znanstvene i kulturne djelatnosti općenito – sveučilište. Na sveučilište su Slovenci morali čekati sve do 1920. g., što je izravno i posredno utjecalo na razmjerno skroman razvoj slovenske laičke filozofije u drugoj polovini 19. st. Da je ovo za razvoj slovenskog narodnog pokreta imalo i povratno negativne političke posljedice, očito je. No posebna pozornost među laičkim slovenskim filozofima u 19. st. pripada Janku Pajku (1837–1899), koji je zaslužan da je u svojoj raspravi *Prilozi filozofijskom nazivlju* (*»Doneski k filozofičnej terminologiji«*) već u ono doba reflektirao oblikovanje slovenskoga filozofijskog nazivlja. Ova je rasprava objelodanjena 1881. g. u časopisu *Kres* (*Krijes*) kao dopuna Cigalejeva *Znanstvenoga nazivlja*¹, središnjeg djela na području znanstvenoga nazivlja u Sloveniji u 19. st.

Najprije moramo upozoriti na činjenicu da nastanak, razvoj i stanje slovenskoga filozofijskog nazivlja u novije vrijeme još nisu bili sustavno razmatrani. U svom istraživanju razvoja slovenske filozofije u razdoblju između skolastike i neoskolastike,² što predstavlja najtemeljitiije djelo na ovom području, Ivan Urbančič tek se letimično dotiče problema oblikovanja slovenskoga filozofijskog nazivlja. Valja također upozoriti na to da i najnoviji *Lek-*

¹ M. Cigale: *Znanstveno nazivlje s posebnim osvrtom na srednja učilišta* (*Deutsch-slowenische wissenschaftliche Terminologie*), Ljubljana, 1880.

² Ivan Urbančič: *Poglavite ideje slovenskih filozofa između skolastike i neoskolastike*, Ljubljana, 1971.

sikon »Filozofija«³, koji je sastavio Vlado Struk, gotovo ništa ne crpi iz razdoblja nastajanja slovenskoga filozofijskog nazivlja u drugoj polovini 19. st., što na stanoviti način predstavlja velik nedostatak ovog inače dobrodošloga filozofijskog priručnika. Ovo »porođajno« razdoblje pak prikladnije je obuhvaćeno u najnovijem njemačko-slovenskom rječniku Doris i Božidara Debenjaka. Budući da se u Sloveniji u zadnje vrijeme prilično učestalo prevode djela iz klasične i moderne filozofije, vrijeme je nastanka filozofijskoga nazivlja u Slovenaca postalo aktualno u sklopu konkretnih problema prevodenja filozofije. Riječ je, naime, o tomu da u početnoj fazi filozofije, pisane na slovenskom jeziku, možemo naći čitav niz nazivaka koje je kasnija filozofijska uporaba napustila, bilo zato što ih mišljenje nije trebalo ili pak zbog jezikoslovnih primisli. Međutim, kod terminologijskih nedoumica do kojih, recimo, dovodi prevodenje jednog Heideggera vrlo je zanimljivo posavjetovati se s ovim izrazima. Tako su, primjerice, zanimljivi nazivci za *Sein: sostvo* (Franjo Podgornik u raspravi *O ljudskom razumu* iz 1884. g. i Ivan Jurič u *Novovjekovna znanost – pa Aristotel i Toma Akvinski*, 1891. g.), *soštvo* (Frančišek Lampe u *Uvodu u mudroslovlje*, 1887. g.), *bistvovanje* (Cigale *Znanstveno nazivlje*, 1880. g.) *bitstvo* i *jestvo* (Blaže Pernišnik u omanjoj raspravi *O psihologiji i logici*, 1876. g.). Jesu li sve to tek slavizmi bez osnove u govornom slovenskom jeziku? Ili bi pak upravo proučavajući nastanak filozofije pisane na slovenskom jeziku valjalo iznova razmotriti odnos između slovenskog i drugih slavenskih jezika? Je li to posao samo za slaviste, ili i za filozofe? Anto Knežević naćeo je ova pitanja u kraćoj raspravi *Posebnost slovenskoga filozofijskog nazivlja*, koju je uključio u svoju poučnu knjigu *Filozofija i slavenski jezici* (Zagreb, 1988), gdje posebno istiće »slavenski jezićni val« koji je »zapljusnuo slovenski jezik od 1848. do izlaska Pleteršnikova rječnika, jer je bilo nerazvito slovensko strokovno izrazje«.⁴ Možda nam za proućavanje odnosa između slovenske i drugih slavenskih filozofijskih terminologija neko usmjerenje nudi i sam M. Cigale, autor već spomenutoga *Znanstvenog nazivlja*, za koje bijaše potaknut ponajprije *Hrvatsko-njemaćko-talijanskim rječnikom znanstvenoga nazivlja* Bogoslava Šuleka iz 1874–75. g. U uvodu u to djelo, naime, uzgred upozorava na jednu od središnjih posebnosti i u isti mah problema slovenskog, pa i slavenskog znanstvenog nazivlja općenito: »No, što se pak tiće potpunosti rječnika, valja uzeti na znanje da ćak ne trebamo svaku njemaćku rijeć i pri tom se prisjetiti razlike između njemaćkog i latinskog jezika, ili pak između

³ Vlado Struk: *Leksikon »Filozofija«*, Ljubljana, 1995.

⁴ Usp. Anto Knežević, *Filozofija i slavenski jezici*, Zagreb, 1988, str. 122. Autor se, doduše, oslanja na raspravu Franca Jakopina *Uz pitanje slavizama u slovenskom književnom jeziku* u zborniku *Razdoblje realizma u slovenskom jeziku, književnosti i kulturi* (Ljubljana, 1982) i Jancza Dulara *Slavizacija u morfologiji i tvorbi slovenskih publicistićkih tekstova u drugoj polovini XIX. st.* u zborniku *XI. seminar slovenskog jezika, literature i kulture* (Ljubljana, 1975).

latinskog i grčkog jezika, koji je npr. Ciceronu poslužio kao uzor da je s vidljivim trudom i, rekao bih, s nekom djevičanskom plahošću Latinima namirivao filozofijske izraze. Slovenski jezik u tome više nalikuje latinskom te se napose u broju imenica nipošto ne može mjeriti s njemačkim jezikom. Budući da se slovenski jezik više služi glagolima negoli imenicama,⁵ rijetko koja imenica iz ovoga nazivlja – kao da treba samu sebe – stoji u slovenskog pisca doista na svom mjestu. « Ova je opaska i dan-danas nadasve aktualna, imamo li u vidu Heideggerova nastojanja da afirmira glagolsko značenje temeljnih riječi mišljenja biti, npr. »Wesen« – ovdje je, čini se, prikladan prijevod s »bistvovanje« ili »sostvovanje«.

Obazremo li se načas na životni put filozofa *Janka Pajka*, možemo reći da on utjelovljuje rađanje slovenskoga filozofijskog jezika u 19. st. Na gimnaziji u Mariboru između 1850. i 1858. g. Pajkov je učitelj slovenskog jezika bio Davorin Trstenjak, važni narodni buditelj, koji je nastojao afirmirati slovenski jezik u školstvu, kulturi i znanosti, te je u tom pogledu nedvojbeno snažno utjecao na svog darovitog đaka. Završivši gimnaziju, Pajk četiri godine studira na bečkom sveučilištu klasičnu filologiju kod Bonitza i slavistiku kod Miklošiča. Godine 1879. prvi puta upisuje studij filozofije u Grazu, gdje posebice sluša predavanja Aloisa Riehla. No, pritisnut materijalnim teškoćama studij prekida nakon dvije godine. Naposljetku, 1887. g. ipak doktorira iz filozofije u Beču. Područje njegova stvaralaštva seže od slavističkih rasprava, narodno-buditeljskih spisa te kritičkih literarnih eseja, pa sve do filozofskih rasprava, od kojih ćemo neke još spomenuti. Glede bavljenja slovenskim filozofijskim nazivljem, spomenimo da je Pajk imao bogata praktična iskustva kao filolog, budući da se 60-tih godina latio pisanja latinsko-slovenskog rječnika koji je pak ostao nedovršen. Između 1868. i 1875. g. uredio je za tisak Wolfov slovensko-njemački rječnik od slova A do Č, ali je gradivo vratio i ovo djelo nikad nije bilo objelodanjeno. Središnje djelo među njegovim filozofijskim raspravama jest *Praktische Philosophie*, koje je objavljeno u vlastitom izdanju u Beču 1896. g. i koje nije uspio objaviti na slovenskom jeziku. Njegovo zanimanje za praktičnu filozofiju nipošto nije bilo slučajno, imamo li u vidu da je bio uvjeren kako samo čvrsta ćudorednost može dovesti pojedinca do osobne sreće, a narod do blagostanja. Nastojanje, dugo kao i njegov život, da osobnu sreću združi s narodnim blagostanjem već ga je zarana dovelo do ruba pesimizma: »ruka je umorna, umoran duh, umoran život [...] žrtve, prinijete bogovima, koji pak ne mare za njih.«⁶ U svezi s Pajkovom *Praktičnom filozofijom* Ivan Urbančič u završnom poglavlju svoje studije *Poglavite ideje slovenskih filozofa između skolastike i neoskolastike* također uviđa da je »Pajkova filo-

⁵ Nav. djelo, str. IX.

⁶ Pismo Kodru od 24. siječnja 1878.

zofija, zajedno s njegovom posvemašnjom životnom aktivnosti, iznimno značkovita za slovenstvo, za njegovo paradoksalno bivstvo«, a ovo paradoksalno bivstvo jest neka nemoguća mogućnost »da se kao subjekt ipak bude oslonjen na nešto transubjektivno«. ⁷ Ova paradoksalna subjektivnost o kojoj govori Urbančič neposredno se očituje u odnosu na afirmiranje slovenskoga jezika u filozofiji i na oblikovanje slovenskoga filozofijskog nazivlja. S jedne strane, nameće se pitanje je li slovenski jezik uopće prikladan za filozofiranje, a s druge, ne mora li se slovenski jezik pri oblikovanju filozofijskog nazivlja uslijed skromnog rječnika oslanjati više na druge slavenske jezike nego na samog sebe. Oba su ova pitanja okupirala Pajka cijelog života.

U vrijeme svog osobnog i filozofijskog dozrijevanja, ⁸ dakle 60-tih i 70-tih godina prošloga stoljeća, Pajk nije bio posve načisto što da uradi sa slovenskim jezikom u filozofiji i znanosti, više se oduševljavajući idejama ilirizma. To pokazuje i njegova polemika s Franom Levstikom (1831–1887), piscem, književnim teoretičarom i duhovnim vođom mladoslovenaca, kojemu je Pajk u časopisu *Naprijed* 1863. g. uputio otvoreno pismo. Čini se da je upravo ova zanimljiva polemika, koja se za nj nepovoljno završila, Pajka potaknula na temeljitije promišljanje o mogućnostima slovenskog jezika u znanstvenom izražavanju. On ovdje predlaže da se slovenska književnost »slije s hrvatskom i srpskom ili: kada bi i mi poprimili hrvatski i srpski jezik i književnost.« ⁹ Razlog za ovakovo stajalište jest poglavito povijesno-politički: »Ne može se samo jedan stražar boriti protiv čitave vojske – a nas, šačica Slovenaca, opire se deset, pa i sto puta većoj sili njemačke i italijanske kulture ... Nemamo nijedne svoje straže koja bi nas zaštitila pred stranom silom koja je na pohodu.« ¹⁰ Pajk, međutim, sumnja i u sposobnost slovenskog jezika: »Tko će pisati ako nitko ne čita? Tko će tiskati knjige ako ih nitko ne kupuje? Budući da je premalo čitatelja, to postavlja jaz za jazom pred napredak naroda. Zadnji put možemo pravedno rasuditi o književnom jeziku? Je li dovoljno očvrstnuo za raznolika područja znanja?« ¹¹ Već iz samog načina kako Pajk postavlja ovo pitanje očito je da je slovenski jezik, po njegovu mišljenju, neprikladan za znanstveno izražavanje, za razliku od hrvatskog jezika: »Hrvatski govor, koji već niz godina vlada u učionicama i na javnim zborovima, uzmaže višu izobraženost; on je već u 16. st. imao prvi i pravi cvijet; on je za

⁷ Ivan Urbančič: *Poglavite ideje slovenskih filozofa između skolastike i neoskolastike*, Ljubljana, 1971, str. 312.

⁸ Prve su dvije njegove filozofijske rasprave *Duša – jednostavno biće* (*Vjesnik zore*, 1875) i *Značaj* (*Slovenski narod*, 1875); u objema se očituje utjecaj Herbartovih učenja.

⁹ Janko Pajk (nepotpisan), *Otvoreno pismo*, Levstikova sabrana djela VII, str. 367.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

kratko vrijeme obogaćen lijepim brojem znanstvenih djela.«¹² Onome kome je slovenski jezik još uvijek drag Pajk pak predlaže: »slovensko narječje neka ostane i dalje tamo gdje je potrebno, naime za poučavanje priprostog puka, po uredima, na plakatima, u trgovini itd.«¹³

Levstik je na Pajkovo pismo odgovorio u svom karakterističnom, uzdignuto polemičkom tonu: »U predzadnjem broju *Naprijeda* objavljeno je otvoreno pismo u kojem nama Slovencima N. preporuča da napustimo svoje narječje u znanosti i novinarstvu te da prihvatimo hrvatski jezik, a da slovenski jezik ostane poučavanje priprostog puka, po uredima, na tržnici i u trgovini. Budući da su posrijedi najsvjetlije stvari slovenskog naroda te da i mi sami već neko vrijeme dobro znamo kako ove misli ne gaji samo kakav pojedinac, nego i velik broj rodoljuba, činilo nam se umjesnim da ovo pismo objavimo na naslovnici i stoga odlučismo da na nj opširnije odgovorimo.«¹⁴ Levstik najprije odgovara na pitanje što dobivamo time ako namjesto slovenskog prihvatimo hrvatski jezik? »Hrvatsko-slovenska književnost ne bi se ni onda opirala na 3.534.920 duša, jer naš priprosti puk od toga ne bi imao nikakve koristi, budući da ih ne bi razumio i potom ne bi kupovao.«¹⁵ Pa ni slovenski pisac ne bi od toga imao nikakve koristi: »Jer bi kod kuće bez dvojbe izgubio više prijašnjih čitatelja među priprostim pukom nego što bi pridobio novih.«¹⁶ A najmanje bi time pridobio slovenski narod: »tko ne vidi na kakvu pogibelj navodimo Slovence ako ih prestanemo izobražavati u materinjem jeziku, bez kojeg nije moguća kultura naroda, taj mora tajiti ono što zna čitava zemaljska kugla, naime da nijednom narodu koji sjedi na granici izobraženih susjeda, bez narodne svijesti koja izvire tek iz kulture, u zadnje vrijeme unatoč svojoj narodnoj ravnopravnosti nema opstanka.« Slovencima, dakle, prema Levstiku, valja povećati, a ne smanjiti naobrazbu: »Mi Slovenci smo narod, i zbog književnog jezika ne možemo se, nećemo, pa i ne smijemo otresti svoje narodnosti. Ili možda valja misliti kako će nam Hrvati pomoći da potom sačuvamo narodnost?«¹⁷

Pajk je na Levstikov odgovor reagirao prilično uvrijeđeno, jer mu je ovaj tobože podmetnuo misli koje sam nije izrekao. Iz očite nedoumice Pajk se pokušao ovako izvući: »slovensko narječje neka ostane i dalje tamo gdje je potrebno, naime za poučavanje priprostog puka, po uredima, na plakatima, u

¹² Ibid.

¹³ Ibid., str. 368.

¹⁴ F. Levstik, *Sabrana djela VIII*, str. 125/126.

¹⁵ Ibid., str. 110.

¹⁶ Ibid., str. 111.

¹⁷ Ibid., str. 113.

trgovini itd. (citira samog sebe): onima koji mi podmeću moram odgovoriti kako ovdje dodajem zaista važne riječi itd. kojima želim kazati da se slovenski jezik mora upotrebljavati ne samo u učionicama, u zbornicama, u novinama itd. nego i drugdje. Navodeći ove moje riječi, protivnik mi, dakle, čini nepravdu te na početku svoga spisa ispušta važan znamen.«¹⁸

Pajk pritom iskazuje priličnu sofističku spretnost, pa i dok objašnjava što zapravo savjetuje: »Značenje moga savjeta ostaje dakle ovo: Ne izbacujmo slovenski jezik iz naše knjige, nego uvedimo u nju još i drugi književni jezik, tj. hrvatski i srpski ... Pišući o slovenskom jeziku, rekao sam 'kako je premalo čvrst za raznolika znanstvena područja'. Ovim sam riječima ograničio prostor unutar kojeg valja pisati najprije hrvatskim jezikom, tj. o čisto znanstvenim temama, što pak ne znači da ne i o drugim temama. Moram kazati i kako to mislim. Nemam ništa protiv tekstova pisanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u našim knjigama, novinama itd., pa čak ni protiv toga da se u slovenskom prostoru šire i objelodanjuju cijele knjige na hrvatskom ili srpskom jeziku. Nipošto ne tražim da se u pismu miješaju hrvatske i slovenske riječi, a još manje oblici; naprotiv, neka se kao i dosad slovensko piše slovenski, a hrvatsko ili srpsko hrvatski ili srpski.«¹⁹

Levstik je ponovno reagirao na Pajkovo pisanje i ovoga – kako mu ne bi opet predbacio podmetanje – uhvatio za riječ: »...samo da se čisto znanstvene teme pišu najprije hrvatski...«. Levstik se pita zašto bi se »znanstvene teme« pisale hrvatski?

»Upravo znanstvene teme posebno izobrazavaju narod i jezik. Prijeko je potrebno da narod izobrazujemo, ako ga želimo otetiti; potrebno je također da izobrazujemo jezik – najveću, pa i zadnju žilu narodnosti.«²⁰

Polemika je time okončana. Sama po sebi ne bi imala takovu vrijednost da Pajk nije nedugo zatim preinačio svoje proilirsko stajalište i sam počeo ostvarivati Levstikovu formulu: izobrazavanje naroda jest izobrazavanje jezika.

U vrijeme spora s Levstikom Pajk je još bio razmjerno mlad učitelj slovenskog jezika u Gorici koji je tek razvijao svoje poglede na slovenstvo. Brošura *Počujte, počujte, što slovenski jezik traži*, izdana u Beču 1869. g. i brošura *Narodnim Slovencima u nauk*, izdana sljedeće godine u Grazu, već postavljaju u središte potpunu afirmaciju slovenskog jezika na svim razinama kulture i znanosti. On i Levstik će se, doduše, krajem 70-tih još jednom zavaditi oko »pravde o slovenskom šestomjeru«. G. 1874. je od Davorina

¹⁸ Pajk, Levstikova sabrana djela VIII, str. 372.

¹⁹ Ibid., str. 373.

²⁰ Levstik, Sabrana djela VII, str. 125/126.

Trstenjaka preuzeo nakladništvo časopisa *Zora* koje je zadržao do 1878. g., postavši potom suradnik časopisa *Krijes*. U to se vrijeme počeo intenzivnije baviti i filozofijskim pitanjima koje često povezuje s tekućom narodnopolitičkom problematikom.

G. 1881. Pajk u tri nastavka objavljuje u časopisu *Krijes* svoje *Priloge filozofijskom nazivlju* te istodobno u četiri nastavka i kulturno-filozofijsku raspravu *Slobodne misli o našoj izobrazbi*, u kojoj se laća odnosa između narodnog pitanja te umjetnosti, znanosti i ćudorednosti. Oba ova spisa moramo čitati zajedno, jer samo tako možemo stvoriti odgovarajuću sliku o Pajkovu zahvatu u problematiku slovenskoga filozofijskog nazivlja. U četvrtom poglavlju »slobodnih misli« govori o ćudorednoj (ne)izobraženosti Slovena odnosno Slovenaca: »da u našem narodu još nema prave, samosvjesne moralnosti, o tome svjedoče ponajprije naši znanstveni nedostaci, potom naša slaba, rekao bih naša mlaka javna volja o kojoj nam pak govore slabi narodni naponi te posebice razdrobljenost i razročnost našeg naroda. Razročnost, glavni grijeh naših pradjedova, većim je dijelom posljedak naše još neočvrstule ćudorednosti. Više od ijedne druge poruke o slavenskom značaju govori nam jedina pogreška: da se nije pokoravao i da se dan-danas ne pokorava zakonima koji vladaju u povijesti čovječanstva i po kojima narodi dolaze do moći i blagostanja jedino tako da obuzdavaju svoje strasti, prepuštajući se slogi i jedinstvenom vodstvu.«²¹ A kako bi Pajk promicao ćudorednost Slovenaca? »Prije svega, naš javni i obiteljski odgoj mora biti posve ćudoredan, tj. mora težiti k *znanju* i učvršćivanju *volje*; nešto više strogosti pri odgoju ne bi bilo na odmet; red, pokornost i sloga prvi je temelj rodbinskog i javnog života.«²²

Prema Pajkovu poimanju, koje se očito nadahnjuje Aristotelom, ćudorednost se temelji na znanosti i kreposti volje. Preko znanosti čovjek znade što mu je činiti, a volja mu omogućuje da to i učini. »Kao prvo načelo morala mora *neograničeno* vrijediti 'princip' biti, i to isto toliko za individuu (pojedince) koliko i za čovjeka kao *člana* društva. Na osnovi razmišljanja, ni u čemu drugom ne vidim takovo načelo, osim u jedinim prirodnim zakonima koje čovjek poimlje pameću i znanjem te kojima se *mora* pokoravati ne želi li vlastitu propast.«²³ Ovo pokoravanje prirodnim zakonima, prema njegovu mišljenju, nije u suprotnosti s čovjekovom slobodnom voljom da iskorištava prirodne sile. »Ponešto slobode čovjek zacijelo uživa, i kao što uči povijest svijeta i morala, upravo toliko da može prirodno živjeti.«²⁴ Ovdje nailazimo na

²¹ J. Pajk, *Slobodne misli o našoj izobrazbi*, Krijes, 1881, str. 599.

²² Ibid., str. 602.

²³ Ibid., str. 600.

²⁴ Ibid., str. 601.

očito protuslovlje u Pajkovu poimanju moralnosti: na jednoj je strani njezino bivstvo u pokoravanju prirodnim silama, dok je na drugoj strani čovjek moralan upravo toliko koliko je oslobođen od ovih istih prirodnih zakona. Kod njega tako ostaje neriješeno pitanje odnosa između filozofije i prirodnih znanosti, koje Pajk sam pripisuje Sokratu kada kaže da »se nije želio obazirati na prirodoslovna učenja u kojima su sadržani zakoni te da je prezirao odgoj volje, obazirajući se jedino na znanje (*episteme* ili *sophia*). Aristotel je nadopunio potonju manjkavost time što je zahtijevao jačanje volje. Upravo u tome da se čovjek uči tvrdo i nepokolebljivo držati prirodnih zakona sastoji se veći dio čudoredna odgoja.«²⁵

Tako je s izobrazbom naroda. A kako je s izobrazbom jezika koja, prema Levstiku, dovršava namjeru izobrazbe općenito? Pajk savjetuje Slovincima da se za volju nadnacionalnoga značaja znanosti ne ograničavaju na poznavanje njemačke znanosti. Njemački uzor nije dostatan pri pisanju o znanosti i pri znanstvenoj nastavi: »Nipošto se u znanstvenim predavanjima ne bismo smjeli u cijelosti okrenuti prema njemačkom primjeru. Naš i njihov način govorenja razlikuje se ne samo po jeziku nego i po predočivanju.«²⁶ Ovdje smo kod bivstvene dimenzije *navlastitosti vlastitoga* jezika: slovenske riječi nisu drukčije od, primjerice, njemačkih, nego se i ono o čemu je riječ, tj. faktički svijet života, govorniku slovenskoga jezika predodžbeno drukčije pokazuje. Na ovom nam mjestu kod Pajka – kao već i ranije, u slučaju njegova poimanja čudorednosti – svakako nedostaje hermeneutika koja bi omogućila temeljitiju raščlambu faktičnosti svijeta života. Pa ipak, raščlanjujući slovensko znanstveno i filozofijsko nazivlje, svoj zaključak barem djelomice uvažava, o čemu, primjerice, svjedoči i objašnjenje bivstva izobrazbe u spisu *Slobodne misli*: »Gdje je izobrazba, ondje se ona ne pojavljuje samo u izvanjskim, stvarnim, nego i u unutarnjim duševnim prilikama. Stoga se s pravom smije uspoređivati s nekim licem odnosno nekim likom tjelesnog i ujedno duševnog čovjekova stanja. Nijemci, dakle, rabe upravo prikladan nazivak *Bildung*, a Slovenci *izobraževanje* (*izobraženost*), kao što su i Latini govorili: *formare, conformare* aliquem (*izobražavati* koga, u duševnom smislu); otuda: *formatio, conformatio*.«²⁷

Pajk jezik poimlje – još prije negoli ga hermeneutički shvati u njegovu vlastitu bivstvu – kao *izražajno* sredstvo *izobrazbe*, tj. platonistički gledano: preoblikovanje čovjeka prema ideji, tj. prema univerzalnom uzoru Dobrog, Istinitog i Lijepog – tako on u *Slobodnim mislima o našoj izobrazbi* govori o

²⁵ Ibid., str. 600.

²⁶ Ibid., str. 569.

²⁷ Ibid., str. 562.

ćudorednoj, znanstvenoj i umjetničkoj izobrazbi. Ovo iz-ob-ražavanje u nekom se emfatičnom smislu događa isprva kroz oblikovanje filozofijskog nazivlja, koje se na površini značenja riječi iskazuje kao odabiranje jednoznačnog među višeznačnim: »Međutim, prenesene riječi, tj. one, koje pored svojih običnih značenja imaju još više duševnih značenja, u znanosti su opasne uslijed pogrešnog razumijevanja. Potrebni su posebni, određeni izrazi koji neposredno označuju riječi, tako da nema dvojbe glede stvari i značenja.«²⁸ Višeznačnu životnost riječi valja žrtvovati jednoznačnom životu pojma. To je uvjet da znanstveni subjekt stupi u univerzalni svijet objektivne istine te je ujedno uvjet da slovenska znanstvenost bude »koliko je moguće, općeeuropska, svjetska ili, još bolje rečeno, objektivna, koliko je moguće, oslonjena na vlastitu prosudbu.«²⁹

Promotrimo sada detaljnije Pajkove *Priloge filozofijskom nazivlju*, objavljene 1881. g. u časopisu *Krijes*. Kao što smo već rekli, ovaj spis bijaše napisan kao dopuna, odnosno komentar Cigalejeva *Znanstvenoga nazivlja*. Analiza teksta pokazuje da Pajka zapravo zanima problem geneze filozofijskih pojmova općenito. Njegov je pristup raščlambi izabranih filozofijskih nazivaka određen trima načelima:

»Znanstveni bi izrazi morali biti općenito ovakvi:

1. da odgovaraju pojmovima onih stvari koje moraju znamenovati;
2. da su, koliko je moguće, slovenski, a ne pozajmljeni, pa ni iz slavenskih narječja;
3. da imaju svoja određena značenja, tako da će neki izraz za znanost biti tim korisniji čim manje bude imao različitih značenja.«³⁰

Vrlo je važno upozoriti i na jezikoslovna i filozofijska djela na koja Pajk izričito oslanja svoja promišljanja: Miklošič *Lexicon Paleoslovenico-graeco-latium* (1862–65), Belostenec *Gazophylacium latino-illyricum Joannis Belostenec* (1737), Brentano *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (1874), Sigwart *Logik* (1871) i Aristotel *Topika*.

U okviru triju gore navedenih načela Pajk raščlanjuje 14 nazivaka iz Cigalejeva *Znanstvenoga nazivlja*:

- Allgemein – vkupen, splošen, občen (*ukupan, opći/općenit*)
 Begriff – pojem (*pojam*)
 Besonder – poseban, delen (*poseban, djelomičan*)

²⁸ J. Pajk, *Prilozi filozofijskom nazivlju*, Krijes 1881, str. 46.

²⁹ Ibid., str. 561.

³⁰ J. Pajk, *Prilozi filozofijskom nazivlju*, Krijes 1881, str. 44.

Deduction – izvajanje (*izvođenje*)

Empirie – izkustvo (*iskustvo*)

Erfahrung – izkušnja (*iskustvo*)

Induction – dovod, dovajanje (*dovođenje*)

Praxis – dejanje, izvrševanje, izkustvo (*čin/činidba/radnja, izvršavanje, iskustvo*)

Schliessen – sklepati, zaključevati (*zaključivati*)

Schluss – sklep, zaključek (*zaključak*)

Theorie – misli, mišljenje (*misli, mišljenje*)

Urtheil – sod (*sud*)

Vorstellung – predstava, namišlanje (*predodžba, namišljanje*)

Wissen – vedeti, znati (*znati*).

Kao što je već na prvi pogled vidljivo, izbor nazivaka nije slučajan, jer je riječ o terminima koji tvore spoznajnoteoretski aparat svake znanosti; ovdje se, dakle, vidi kako Pajk izjednačuje filozofiju sa znanosti općenito.

Primjećujemo kako izbor tvore poglavito »spoznajnoteoretski« pojmovi – razlog za to je na stanoviti način vidljiv iz Pajkova spoznajnoteoretskog i filološkog tumačenja samog nazivka »pojam«. »Ono što Nijemci nazivaju *Begriff* jest neka opća (duševna) slika, svojstvena raznim predodžbama predmeta jedne vrste. Ova se slika kao obilježje ili kao pojedina stvar ne pojavljuje u izvanjskoj prirodi, nego samo u ljudskom predočivanju. Budući da se ne može dokazati kako ovaj opći duševni oblik odgovara samim stvarima, valja ga držati nekakvim znakovima za stvari. Stoga su Latini za *Begriff* rabili riječ *notio* (znamen ili znak), dok su ga Grci izražavali *s to on, he ousia, to hyparchon* (biće, bitnost, bivstvo). *Begriff* je potom nekakav opseg takvih znakova ili znamenja za stvari, pa Latini imaju pored *notio* i izraz *conceptus*; upravo su ovaj potonji izraz preuzimali suvremeni filozofi. Njemački je *Begriff* puki prijevod latinskog *conceptus*. Stariji slovenski jezik također poznaje nešto slično, naime, riječ *zapopadek* (*zapopasti*: dohvatiti, dokučiti, pojmiti).«³¹

Ovdje Pajk između redaka kaže da Grci u strogom smislu zapravo nisu imali pojma o *pojmu*; *to on, he ousia, to hyparchon* preveo je standardnim slovenskim izrazima: biće, bitnost, bivstvo. Riječi *zapopadek* i *zapopasti* tek se u zadnje vrijeme nastoje rehabilitirati u filozofijskom nazivlju. Iako Pajk kao inačicu navodi i riječ *razum*, za koju nalazi oslonac u starocrkvenoslavenskom jeziku, ipak je odbacuje kao odveć neodređenu.

Budući da Pajk shvaća pojam kao opću predodžbu, zanimljivo je pogledati kako tumači izraz *Vorstellung* – *predstava* (*predodžba*). Najprije odbacuje

³¹ Ibid., str. 47.

kao neprikladno Cigalejevo prevođenje *Vorstellung* s *pomiseo*, isto tako i Belostenčev prijevod *imaginatio* kao *namišljanje*; glagol »pomisliti« znači »kasnije ili neko vrijeme misliti, čemu odgovara njemački glagol *bedenken* odnosno *nachdenken*«. Za *Vorstellung* sam predlaže prijevod *predstava* (*predodžba*). Predočivati (si) u svakodnevnom govoru znači, naime, misliti; ovaj je nazivak skovan prema njemačkom glagolu *vorstellen*; njegova je prednost u tomu da je jednoznačniji od glagola *misлити*. Pajkovo filozofijsko tumačenje nazivka *Vorstellung* glede istoznačnica za *predočivati* (*si*) i *namišлити* izričito se naslanja na Brentanovu fenomenološku psihologiju i glasi: »Njemački izraz *Vorstellung* u filozofičnom smislu znamenjuje neki duševni čin, kao i predmet toga čina, po kojem dajemo misli u duhu kao neke u njemu bivajuće stvari ili stvari u nastajanju.«³² Otuda izravno tumači latinske inačice za *Vorstellung* – *imaginatio* i *repraesentatio*: »Za ovo latinsko nazivlje rabi izaze *imaginatio* i *repraesentatio*, jer čovjek sa svojim mislima čini na sličan način kao s udaljenim stvarima koje slika u svom duhu.«³³ U tom pogledu odbacuje i Belostenčev prijevod *imaginatio* kao *namišljanje*: »Pri namišljanju je posrijedi dvoje: prvo, ono što se namišlja, i drugo, ono o čemu se namišlja; pri *Vorstellung* pak valja misliti na jedinstveno mišljenje odnosno na jedan predmet ili na skupinu predmeta, a ne na njihovo slaganje ili sastavljanje.«³⁴

Slaganju, ili kako danas kažemo, *sastavljanju* predodžaba ili pojmova, za što Nijemci rabe riječ *Urtheil*, prema Pajku, posve odgovara slovenska riječ *sod* (sud). Ovdje se naslanja na etimologiju svog gimnazijskog učitelja Davorina Trstenjaka koju potvrđuje i Miklošič: glagol *soditi* (suditi) sastoji se od predmetka *so-* i glagola *deti* te znači *skladati, prikladati se, pristojati se*. Na ovoj podlozi Pajk također kritički razmatra Brentanovo poimanje »soda« ili, kako danas kažemo, *sodbe* (slov. *sodba*: sud, prosudba). Logički je sud za nj »slaganje pojmova u izreke, psychol., povrh toga, slaganje i usklađivanje suda sa samosvijesti (*ein Erkenntnisact*). U Brentana je pak sud prisutan jedino u potonjem značenju, namjesto u oba.«³⁵ Za *Lehre von den Urtheilen* predlaže *nauk o sodu* (nauk o sudu) i odbacuje Cigalejevo *sodoslovlje* (sudoslavlje); suglasan je, međutim, s Cigalejevim prijevodom *Urtheilskraft* kao *razsodnost* (razboritost). »Riječ *razsod* znači razriješenje ili dešifriranje dvojbenoga suda, stoga i njegovo posebno poznavanje.«³⁶

Glede glagola *wissen* Pajk izabire između *vedeti* i *znati*, koji se (glagoli) značenjski ne pokrivaju u cijelosti; možemo reći da *znamo* svirati gitaru, ali ne

³² Ibid., str. 46/47.

³³ Ibid., str. 46.

³⁴ Ibid., str. 46.

³⁵ Ibid., str. 104.

³⁶ Ibid., str. 104.

možemo reći da *vemo* svirati gitaru. Glavnu razliku on vidi u tome da »*vedeti* znači unutarnji osjećaj čega, *znati* pak znači osjećaj mogućnosti za neku radnju; primjerice, on *zna* hodati. Stoga je *vedeti*, *vedenje* po njemački: wahrnehmen, bewusst sein, das Bewusstsein von etwas haben, *znati* pak: verstehen, sich auf etwas verstehen, kennen. Otuda proizlazi da *vest* znači das Bewusstsein, das Gewissen.«³⁷ Za Bewusstsein Cigale rabi *svest*, što Pajk ne komentira; današnji oblik *zavest* (svijest) nije mu poznat. Za *Wissenschaft*, namjesto Cigalejeva nazivka *znanstvo*, predlaže prikladniji termin *znanost* koji se zadržao do danas. *Veda*, *vednost* i *vedenje* imaju, prema njegovu mišljenju, više psihološko značenje te su primjereniji za *Wissen*. Raščlambu glagola *vedeti* i *znati* također opovrgava koristeći se Miklošičevim etimologijama. Nešto je nedosljedniji u tomu prevodeći *Theorie* kao *mišljenje* i *Praxis* kao *dejanje* (činidba), što izvodi iz svagdanjeg govora: »u mislima je to lijepo, u praksi pak pred njim stoje stotine prepreka«. Pa ipak, ove dvije riječi koje nedostaju Cigaleju Pajk ne raščlanjuje detaljnije, iako se ne može reći da je prijevod pogrešan. Teorija se samo u svagdanjem govoru podudara s mišljenjem. Riječ *Praxis*, doduše, povezuje kako s *Empirie* – *izkustvo* tako i s *Erfahrung* – *izkušnja*. *Izkušnja* znači ono »što čovjek duševno usvaja putem osjetila i misli koje je primio preko osjetila.«³⁸ Na izjednačivanje *izkustva* s *praktisch* i *empirisch*, po svemu sudeći, navodi ga etimologija glagola *izkusiti*, koji je isto što i *können*.

Ono što nas vodi od pojedinačnog do općeg iskustva Pajk označuje kao *dovod*, s čime prevodi *Induktion*. Tumačeći poseže i za Aristotelovom *Topikom*: »Indukcija prvotno izražava duševno nagovaranje k čemu te predstavlja posebnu vrstu govorništva. Sokrat ju je uporabio sastavljajući pojmove. Otuda je zadobila svoje sadašnje logično značenje. Logična je indukcija skupljanje posebnih ili djelomičnih sudova u opće ili općenite sudove koji očituju pravila, načela, prirodne zakone. Prema Aristotelu, indukcija (ovu on nazivlje *epagoge*) jest svojevrsno prelaženje od posebnih k općim sudovima. Sigwart ju u svojoj logici tumači kao *Hinaufsteigen vom Einzelnen zum Allgemeinen*«.³⁹ Stoga Pajk kao alternativne izraze predlaže i *nagovarjanje* (nagovaranje) i *napeljevanje* (navođenje) i *navajanje* (navod). Potonji mu se izraz čini još najprikladnijim. Prihvaća Cigalejev prijevod *dovod* za indukciju i to kao znanstveni postupak da se »iz pojedinih prirodnih radnji putem analize spoznavaju prirodni zakoni«⁴⁰ (indukcija *kat'eksochen*). Za *inductio per enumerationem*, »po kojem se iz nabrojanih članova kakvog pojma izvodi zaključak o njegovoj cjelini«, prihvaća Cigalejev izraz *naštevati* (nabrajati). Na obratan postupak

³⁷ Ibid., str. 104.

³⁸ Ibid., str. 233.

³⁹ Ibid., str. 232.

⁴⁰ Ibid., str. 233.

nailazimo pri dedukciji, *Deduktion*. *Deducere*, *ableiten* može se obuhvatiti s *izvajati*, *izvesti* (izvoditi, izvesti). Dakle, namjesto *dedukcije* može se rabiti *dovod*. Glagol *odvesti* ovdje mu se ne čini prikladnim, budući da »*odvod* ne izražava ono što je *izvajati* u logičnom smislu; jer novi sud koji se izvodi iz prijašnjih već je (implicitno) sadržan u starom te se iz njega (ne od njega) dobiva putem tumačenja«. ⁴¹ Upozorava i na Belostenčev varijantni izraz *izpe-ljevanje* koji se, zanimljivo, zadržao sve do danas, a u zadnje vrijeme potiskuje *izvajanje*.

Za *Schluss* Pajk predlaže tri riječi: *zaključek*, *sklep*, *slog*. Potonja je staro-slavenskog podrijetla i, prema Miklošiču, znači *sylogismos*. Budući da ga potvrđuje uporaba, Pajk daje prednost *sklepu*. Za *sylogismos* mu se čini prikladnim oblikom *razložno sklepanje* (razložito zaključivanje), »jer se kod njega do novih sudova dolazi putem tumačenja iz prethodnih« ⁴², za *Causalitätsschluss* pak predlaže *uzročno sklepanje* ili *uzrokovanje* odnosno *uzročenje*, pri čemu se oslanja na prvobitno značenje od *zročim*: *ratiocinor*, *argumentor*, koje navodi Belostenec.

Zadržimo se, naposljetku, i kod para *allgemein – besonder*, koji Pajk razmatra u okviru tipizacije sudova:

- a) *vkupne* ili *skupne* odn. *občne sodbe* (ukupni ili skupni odn. opći sudovi), koji se odnose na neodređeni broj različitih stvari (*communiter*) s posebnom podvrstom *poprečnih* sudova, koji se odnose na neodređeno mnoštvo ili pak na većinu pojmova;
- b) *vseveljavne* ili *občne sodbe* (svevažeci ili opći sudovi) koji važe uvijek i svagda (*universaliter*);
- c) *splošne sodbe* (opći sudovi) koji vrijede samo za pojedine vrste pojmova.

Otuda pridjevi koji služe kao prijevod za *allgemein*: *vkupen*, *skupen*, *poprečen*, *občen*, *vseveljaven*, *splošen*. Glede *besonder* Pajk polazi od dviju vrsta sudova odnosno pojmova: a) *posebnih*, koji su protivni skupnim te se odnose na pojedini predmet (*singulär*, *specialis*, *besonder*) i b) *delnih* (djelomičnih) koji su protivni općim ili općenitim te se odnose na dijelove kakve cjeline ili na jedinice. Pajk odbacuje oblik *pojedinačni sud*, »jer bi *posamezni sodi* (pojedinačni sudovi) bili oni na koje rijetko nailazimo, a ne oni koji se odnose na pojedine predmete«. ⁴³

Ovime završavamo prikaz Pajkova zahvata u slovensko filozofijsko na-zivlje. Možemo reći da je ovo njegovo pionirsko djelo ostalo torzom. Pajk se

⁴¹ Ibid., str. 233.

⁴² Ibid., str. 230.

⁴³ Ibid., str. 107.

nikad više nije sustavno vraćao ovoj problematici, iako su ga i dalje zaokupljale izražajne mogućnosti slovenskog jezika, o čemu svjedoči, primjerice, i njegova recenzija Pleteršnikova rječnika u *Slovenskom narodu* 1894. g.: »Blago našeg jezika, moje je mišljenje, ni izdaleka nije poznato. Naša književnost, ne samo ona još nezapisana, nego i ona skupljena u knjigama, tek je neznatno iscrpljena i uporabljena.«⁴⁴ Spomenimo još i to da je svojim nastojanjima glede afirmacije slovenskog jezika u filozofiji Pajk izravno potaknuo Josipa Križana (1841–1921) da je 1878. napisao i 1887. potom objavio prvi gimnazijski udžbenik logike na slovenskom jeziku. Upravo bi ovo djelo moglo biti osnovom za nastavak promišljanja o počecima oblikovanja slovenskoga filozofijskog nazivlja.

Pajkovi *Prilozi filozofijskom nazivlju* sve do danas imaju svoju teoretsku relevantnost, pokazujući:

- da se filozofijsko nazivlje ne može oblikovati izvan filozofijskog promišljanja, ili pak u okviru nekog znanstvenog nazivlja leksikonskog tipa;
- da je pri oblikovanju filozofijskog nazivlja nužno prodrijeti do svojstava vlastitog jezika i da je nužno sučeliti vlastito sa stranim, tj. u slovenskom slučaju s drugim slavenskim jezicima: u svezi s tim nužno smo upućeni na studij poglavitih djela s područja slovenistike i slavistike;
- da je neophodna podloga za oblikovanje filozofijskog nazivlja u svim modernim jezicima izvorni filozofijski jezik, tj. grčki i zatim latinski jezik;
- da kao zadnje mjerilo pri uvođenju izraza za određene nazivke valja uvažavati životnost izraza u govornom jeziku, pri čemu se pak ne smije zanemariti samosvojna »rječotvornost« filozofije.

Sa slovenskoga preveo Davor Buinjac

⁴⁴ Ibid., str. 44.

JANKO PAJK I POČECI SLOVENSKOGA FILOZOFIJSKOG NAZIVLJA

Sažetak

Razvoj slovenske filozofijske terminologije započeo je u drugoj polovini 19. stoljeća. God. 1881. objavljena je rasprava *Prinosi filozofijskoj terminologiji* Janka Pajka (1837-1899), najvažniji dokument tog početnoga razvoja. U prvome dijelu članka prikazan je i kritički ocijenjen Pajkov u početku još dosta neodređeni stav spram same mogućnosti slovenskog jezika kao filozofijskog. Drugi je dio tematski u potpunosti posvećen kritičkoj analizi teksta navedene rasprave. Osnovni je zaključak te analize da Pajkove temeljne refleksije o tvorbi pojmova, jednako kao i njegov konkretni filozofijski rad na određenim terminima, treba još i danas smatrati u najvećoj mjeri aktualnima. Na koncu se postavlja pitanje na koji način tvorba pojmova, koja svagda ujedno unapređuje i izgradnju vlastitoga jezika, pripada živom filozofiranju samom.

JANKO PAJK UND DIE ANFÄNGE DER SLOWENISCHEN PHILOSOPHISCHEN TERMINOLOGIE

Zusammenfassung

Die Entwicklung der slowenischen philosophischen Terminologie begann in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Im 1881 erschien die Abhandlung »Beiträge zur philosophischen Terminologie« von Janko Pajk (1837-1899), das wichtigste Dokument der frühen Entwicklung der slowenischen philosophischen Terminologie. Im ersten Teil des Aufsatzes wird die zuerst vage Pajkische Stellungnahme zur Möglichkeit der slowenischen Sprache als philosophischen Sprache dargestellt und kritisch beurteilt. Im zweiten Teil konzentriert sich die Arbeit ganz auf die Analyse der Abhandlung »Beiträge zur philosophischen Terminologie«. Die eingehende Analyse zeigt, daß Pajkische grundsätzliche Reflexionen zur Begriffsbildung so wie auch seine konkrete philosophische Arbeit an bestimmten Terminen noch heutzutage als höchst aktuell anzusehen sind. Es stellt sich die Frage wie die Begriffsbildung, die immer auch die Ausbildung der eigenen Sprache fordert, zum lebendigen Philosophieren selbst gehört.